

Galántai József: Magyarország az első világháborúban 1914—1918

(Akadémiai Kiadó, Budapest. 1974. 453. l.)

Milyen furcsa: hiányt pótol Galántai József munkája.

A történelmet nemcsak alakító, de sokszor főképpen elszenvető tömegeknek katarzissokat, földi poklot hozó két világháború a túlélők és azok leszármazottai számára kiapadhatatlan érdeklődéssel figyelt história. Hiszen olyasmit remélnék megtudni, ami maguk (elődeik) számára annak idején csupán keserű következményeiben volt ismert.

Ezen tömegigény mellett nem csekély mértékben a különböző posztokon volt vezetők öngigazolási vágya, a politikai és eszmei-ideológiai tényezők szoros kapcsolata (tehát az, hogy amiképp a háború sem más, mint a megelőző politika folytatása más eszközökkel, úgy általában a háború sem fejeződik be a fegyverropogás zajának elültével, hanem gyakorta a toll fegyverével folytatódik) a második, de az első világháborúnak is könyvtárakra menő irodalmat eredményezett. A visszaemlékezések kusza szövevénye mellett szép számmal jelentek meg az egzaktuság varázsával bíró (és azzal hányszor visszaélő!) forráspublikációk, és nem kevés az egy-egy részkérdést feldolgozó munkák száma sem.

Vonatkozik ez Magyarország első világháborúban betöltött szerepére is. Ami szembezők, az az, hogy a publikációk áradatában sem született átfogó jellegű, tudományos monográfia hazánk első világháború alatti történetéről. Sem az ellenforradalom korában, sem a felszabadulás utáni évek során. Galántai József történetkutatói munkássága nyomán tett kísérletet arra, hogy e „fehér foltot” letörölje.

Már 1964-ben hasonló címmel, tudományos igényű népszerűsítő munkát publikált a Gondolat Kiadónál. Jelen munkája egy 1967-ben benyújtott, 1970-ben megvédett „nagy doktori” értekezés javított változata.

Az előszóban a szerző így ír: „A könyv, amelyet az olvasó kezébe vesz, Magyarország részvételét a világháborúban nem csupán hadtörténeti eseményként tárgyalja. A háborút átfogóan és teljességében — mint a régi soknemzetiségű Magyarország mélységes krízisét — értelmezi, és főleg politikai oldaláról közelíti meg.” (9. l.)

Valóban: a munka főképpen és elsősorban politikatörténeti mű. A könyv áttanulmányozása nemcsak arról győzi meg olvasóját, hogy Magyarország részvétele e világégésben „nem csupán hadtörténeti eseményként” tárgyalatik, de arról is, hogy a hadtörténeti részek annál is szerényebb terjedelműek, mint amit a könyv címéből következően várni lehetne.

Méginkább így van ez, ha azt vesszük szemügyre, hogy mit mond Galántai József ezen időszak társadalom-, művelődés- vagy eszmetörténetéről. Bizony nagyon keveset. Ezért a könyv címétől elvonatkoztatva a munka érényeit a politikatörténet előadásában kell keresnünk.

A terjedelmes értekezés elvitathatatlan érdeme elsősorban úttörő volta, szintetizáló jellege. Galántai hatalmas mennyiségű anyagot tanulmányozott át, és abból olvasmányos, gördülékeny stílusban világos szerkezetű művet épített fel. Archivális kutatásai külföldi levéltári állagok felhasználását is eredményezték, de e tekintetben messze azok az anyagok a legértékesebbek, amelyeket itthon, a Református Egyetemes Konvent Levéltárában — jórészt elsőként — tárt fel. Tisza István, Burián István és Balogh Jenő itt őrzött iratainak autentikus

felhasználása (forrásbázis szempontjából) a könyv egyik fő erőssége. Emellett természetesen bőven merít egyéb hazai kútfőkből is. A könyvészeti anyag felhasználása során — ahol szükségesnek tartja — szilárd marxista alapról tömören bírálja a polgári szerzők tévedéseit-ferdítéseit.

Az öt fejezetre tagolt könyv első nagyobb egysége (A háború útján) 60 oldalon keresztül az előzményeket taglalja. Soknak, feleslegesen terjengősnek tűnhet ily hosszú bevezetés, de mégsem az. Több okból is. Egyrészt mert nem csupán összegzése a vonatkozó történeti irodalomnak, hanem önálló kutatási eredményekre, másutt még nem hasznosított adatokra-forrásokra is támaszkodik. Nagy ecsetvonásokkal rajzolja meg azt az ívet, amely az 1867-es kiegyezésből, a dualizmus rendszeréből kiindulva, a Monarchia számára kezdetben igen kedvező, majd a 90-es évektől mind véserteresebbé váló nemzetközi viszonyok között a végzetes összeecsapás kirobbanásához vezetett.

A másik indokot abban látjuk, hogy — mélyben gyökerező, igen összetett okokból kifolyólag — még korántsem adta át köztudatunkban a *történeti* látásmódnak a helyet az a felfogás, amely Magyarország dualizmuson belüli helyzetét egysíkúan, a ténylegesnél sokkal hátrányosabbnak látja-láttatja. Galántai részletesen és igen érdekesítően mutatja be a közös ügyek alakulását. Előadása nyomán plasztikus kép bontakozik ki a külügyek mechanizmusáról, annak mozgatóiról, a magyar uralkodó osztályoknak a Monarchia külügyeibe való számottevő beleszólási lehetőségéről.

A hadügyekbe való beleszólásra összehasonlíthatatlanul kisebb lehetőség volt, de „Végső soron a hadügyek normális funkcionálása is csak közös érdekek alapján volt lehetséges”. (18. l.)

E fejtegetésekhez azonban hozzá kell fűznünk, hogy indokolt lett volna, ha a szerző előadása ezen része dokumentálása során jelezte volna mások (Diószegi István, Hanák Péter) hasonló típusú kutatási eredményeit. Nem hagyva figyelmen kívül a kézirat elkészülte és a munka megjelenése között eltelt igen hosszú időt, akkor is tény, hogy Hanák Péter 1966-os bloomingtoni előadása (amely ugyancsak jóval később, a Századok 1971/5. számában jelent meg „Magyarország az Osztrák—Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség?” címmel) korábbi keletkezésű.

A második fejezet a háború kirobbanását beszéli el. A balkáni tűzfészek kialakulását az imperialista hatalmak ellentétei éleződésének koordináta rendszerében helyezi el. A Balkán-háborúk és a nyomukban előállott helyzet bemutatása kapcsán megelevenednek a szövetséges Németország és Monarchia, valamint a Monarchián belül a Lajtán inneni és azon túli uralkodó osztályok ellentétei, az azokat kifejező nézetei. E kérdések exponálása megragadóan érzékelteti a központi hatalmak helyzetének — múltjukból, imperialista politikájukból fakadó — súlyos determináltságát; kemény ellentétek ellenére is elválaszthatatlan összetartozásukat. „Németországnak — abban a mértékben, ahogy közeledett 'világpolitikájának' döntő ütközete — mind fokozottabban szüksége volt a 'minden eresztekében recsegő' Monarchiára, hiszen egyetlen megbízható szövetségese volt. . . A Monarchia pedig belső válsága és a szomszédokkal elmergesedett viszonya miatt mindinkább rászorult Németország támogatására.” (91. l.) Külön élmény a kortársi megnyilatkozásoknak az olvasása, amelyek azt mutatják, hogy a Monarchia vezetői közül sokan — mondhatni — napnál világosabban látták, hogy pusztulásba vezet az út, amelyet járnak, de azt kell járni, mert az imperialista nagyhatalmi létért való küzdés nem kínál más utat. (85–86. l.)

A szarajevói merénylet után beállt válság taglalásának (és egyben talán a könyvnek is) leginkább eredmény számba menő része Tisza István felfogása alakulásának felfejtése és okainak megmagyarázása.

A Tisza-kérdésnek közismerten nagy irodalma van. Mert a magyar miniszterelnök kezdetben a maga ismert konokságával a háborút sürgetőkkel szemben a harc kirobbantását korainak tartotta. Ferenc Józsefhez intézett július 1-i és 8-i memorandumában a Szerbia

elleni támadást helyteleníti, és a felelősséget ezért magától elhárítja. E felfogás (pontosabban: Tisza felfogásának ezen oldala) a háború elvesztése után a „háborús felelősség” kérdését feszegető ellenforradalmi zsrnalisztikában-propagandában széles körű nyilvánosságot kapott.

Tisza István azonban felfogását július 10. és 14. között megváltoztatta, és ha legkésőbb is, de beállott a háborút 1914 nyarán kirobbantani akaró vezetők táborába. Az eddigi történetírás — még a tárgyilagosabb is — nem tudta e fordulat igazi magyarázatát nyújtani.

A felszabadulás előtti bel- és külföldi szakirodalomba beivódott felfogással szemben Galántai József bebizonyítja: nem az volt Tisza tartózkodásának oka, hogy nem lehetett tudni Berlin állásfoglalását. Már július 6-án biztos tudomása volt a németek kiállási szándékáról. De az sem jelent igazi magyarázatot, hogy Tisza attól tartott: Szerbia legyőzése nyomán Bécs annak annexióját fogja keresztyülvinni, ami óhatatlanul a Monarchia dualista berendezkedését kérdőjelezi meg. Éppen a július 7-i közös minisztertanács elfogadta Tisza annexiót ellenző állásfoglalását.

Galántai József Tisza magatartásának gyökerét Balkán-politikájában keresi és találja meg. Tisza Bulgáriában látta azt az erőt, amelyet a központi hatalmaknak meg kell nyerniük ahhoz, hogy a hatalmi tényezők ezen térségben számukra kedvezően alakuljanak. Mert a magyar miniszterelnök szerint Románia felől csak akkor lehetnek nyugodtak, ha azt déli szomszédja révén sakkban tudják tartani. Németország is kívánatosnak tartotta a román állásfoglalás biztosan pozitívrá vehető alakítását, de azt nem bulgarofil politikával, hanem a románoknak teendő kompenzációkkal akarta elérni. Kompenzációt a magyarországi románokkal szembeni nemzetiségi politika gyökeres megváltoztatása, sőt erdélyi területek átengedése jelentett volna. Erről azonban Tisza hallani sem akart, viszont a németek sem fogadták el a magyar koncepciót. Ekképpen viszont a román kérdés tisztázatlan maradt, az pedig Tisza szerint magában rejtette a román támadás komoly — és Magyarország számára katasztrófával fenyegető — kockázatát. A háború kirobbantását ezért ellenezte.

Június 10. után azonban megváltozott a német álláspont. Vilmos császár hozzájárult Bulgáriának a hármasszövetségbe való bevonásához, Románia semlegessége megőrzésével engedmények nyújtása nélkül is számolni lehetett. Ráadásul Tisza még biztosítékot kapott a semleges Romániával szembeni erdélyi határvonalak megerősítésére is.

Tiszaának is az volt a felfogása, hogy a Szerbiával való háború elkerülhetetlen. De ezen elkerülhetetlenül bekövetkező küzdelmet akkor akarta vállalni, amikor arra — hite szerint — legkedvezőbbé alakulnak a feltételek. Mikor ez bekövetkezett, akkor a kialakított felfogásán oly nehezen módosító Tisza álláspontot változtathatott, mert az alapkérdésben nem kellett módosítania felfogását.

A szerző, sajnos, csupán lakonikusan konstatálja a német álláspont megváltozását. De, hogy a lényegesen erősebb Németországnak miért is kellett engednie Tisza makacs ellenkezésének, arra nem ad közvetlen magyarázatot.

A sors furcsa iróniája, hogy Tisza kifejezetten hungarocentrikus felfogását védelmezve és azt végül is elfogadtatva jutott el az európai összefüggések megértéséhez, illetve az európai konstelláció alapján mérlegelő németek — feltehetően — éppen e nézőpont alapján hajlottak végül is a magyar álláspont elfogadására. Mert Tisza István a Balkánra függesztve figyelő tekintetét, ott várta az erőviszonyok későbbeni kedvezőbbé válását. Szem elől tévesztette, hogy a számba veendő tényezők egészét figyelembe véve a központi hatalmak számára *akkor* volt — az idő múltával csökkenő mértékben — kedvező a helyzet. A németek viszont éppen, hogy az időfaktorban rejtőző kedvező lehetőségből mentől kevesebbet veszítsenek (és feltehetően belátván, hogy olyasmit kívánnak Tiszától, amelyet az nem csupán felfogása, de a mögötte felsorakozó társadalmi erők érdekviszonyai miatt sem tehetett meg), hamar elálltak korábbi tervüktől-felfogásuktól.

A munka harmadik fejezete a háború első szakaszának, az 1914–1916-os esztendőknél a históriáját eleveníti fel. E fejezet gazdag szövevény anyagából talán két problémakör sikeres

megoldását érdemes megemlíteni. A magyar kormány román nemzetiségi politikájának alakulásáról, illetve az MSZDP háborúval kapcsolatos politikája változásáról van szó.

A Monarchia és ezen belül a korabeli Magyarország soknemzetiségű jellege megkívánta, hogy a munka viszonylag részletesen tárgyalja a magyar kormány (és a mögötte álló uralkodó osztályok) nemzetiségi politikáját. E politika bemutatása nyomán kitűnik, hogy Tisza politikája az egyes nemzetiségek irányában különböző volt. A szerb és az ukrán nemzetiségekkel szemben súlyos és kíméletlen terrort alkalmaztak, hogy elrettentsék őket a határon túli, velük azonos nyelvet beszélő „ellenséggel” való nyílt szimpatizálástól, cimborálástól. A horvátokkal és szlovákokkal szemben összehasonlíthatatlanul enyhébb bánásmódot alkalmaztak. Minthogy a horvát és szlovák származású katonákra mint megbízható elemekre tekintettek, már csak harcértékük megóvása végett is kerülték az otthonmaradottak körében esetleg elégedetlenséget kiváltó fellépést.

A magyarországi románokkal való bánásmód az előbbieknél lényegesen „színesebb” volt. Ugyanis itt nem csupán a magyar szupremácia töretlenségéről kellett gondoskodni, de Románia semlegesítésére is figyelemmel kellett lenni. Ez pedig a határokon inneni román ajkúaknak engedményeket sürgetett. A mérsékelt koncessziókat Tisza a román metropolitához intézett és ugyanakkor másolatban a többi román főpaphoz is eljuttatott levelében helyezte kilátásba. A levél publikálását is elhatározta, azonban azt arra az időpontra gondolta időzíteni, amikor a hadiszerecsene már a Monarchia fegyvereinek kedvez, nehogy az kényszerhelyzet szülte elhatározásnak lássék. A katonai sikerek helyett azonban tovább romlott a frontokon a helyzet, és az végül is a közeledési készség idő előtti nyilvánosságra hozását kényszerítette ki.

A kormány liberálisabb magatartása azonban már alig-alig befolyásolta a magyarországi románságnak az elszakadás irányában történő mind egyértelműbb fordulását. Így alakult ki az a fura helyzet, hogy a román Nemzeti Párt központi lapjának tekintett aradi *Romanul* megjelenését a kemény cenzúra ellenére Tiszák fontosabbnak tartották, mint magának a lapnak az irányítói, akik éppen a cenzúrára hivatkozással szerették volna a lapot beszüntetni.

A gorlicei áttörés nyomán megforduló hadiszerecsene aztán lehetővé tette a kormány számára, hogy a fogsikorgatva megtett engedmények politikájával felhagyjanak. A korábbi gyakorlattól eltérően román lapokat arra kényszerítettek, hogy román vezetők kormányt támogató nyilatkozatát publikálják. 1916 márciusában pedig betiltották a *Romanult*.

A magyar uralkodó osztályok nemzetiségi politikája, ezen belül is a románokkal szemben tanúsított magatartás megintcsak egy adalék a Monarchia és ezen belül a soknemzetiségű Magyarország felbomlása szükségszerűségének a megértéséhez. Mert az, hogy Tisza igen mérsékelt engedményei, sőt önmagában már a közeledési gesztusa is az úri ellenzék, Andrássy, Apponyi merev ellenszegülését váltotta ki, olyan értetlenséget mutat, amelynek az ára az ország szétesése lett.

Galántai József monográfiájába szervesen beépítette a korabeli munkásmozgalom történetét. Természetesen csak olyan mértékben, hogy a végkifejlethez, a háború forradalmakba torkollásához vezető főbb tendenciák munkájából ne hiányozzanak. Előadása a korszakkal foglalkozó munkásmozgalomkutatók eredményeinek szolid összefoglalása. Az MSZDP háborúval kapcsolatos politikája változásának bemutatása, értékelése azonban elmélyültebb, önálló munka nyomát viseli magán.

Ismeretes módon a háború kirobbanása a II. Internacionálé csődjét is kiváltotta, mert a benne tömörült pártok nem tudtak hűek maradni a háború esetére korábban elfogadott álláspontjukhoz; a sovinizmus áradata legyűrte a proletárszolidaritás eszméjét. Ha az egyes pártok között voltak is e tekintetben a rész kérdésekben különbségek, a lényegesen az nem változtatott. Így történt ez az MSZDP esetében is. Garami későbbi kijelentéséhez nem kell kommentár: „... Hogy mi, magyar szocialisták, nem szavaztuk meg az orosz invázióval szemben a hadi-

költségeket, az meggyőződéseim szerint nem álláspontunkon, hanem azon múlt, hogy nincs választójogunk.” (196. l.)

Mégis, a már 1915 elejére jelentőssé váló pacifista hangulat érezte hatását a párt politikájában. A szocialsovinizmus szociálpacifizmussal kezdett keveredni. Galántai részletebben foglalkozik ezen sajátos keveredés alakulásával, az egyik illetve másik irányban történő, az idő függvényében változó eltolódásával. Mint a világháború lényegi vonásainak helyes megvilágításában általában, úgy ezen kérdésben is segítségére van Lenin tanítása. A szociálpacifizmusról alkotott lenini állásfoglalás Galántai által adott interpretálásának, a magyarországi konkrét helyzetre való alkalmazásának figyelemre méltó vonása, hogy a szerző nemcsak Lenin felfogása teoretikus lényegére figyel, hanem azt is észreveszi, hogy a marxizmus XX. századi klasszikusa a szociálpacifizmust egyúttal történetileg változó funkciójában is megragadja.

A szociálpacifisták a háborút úgy utasították el, hogy elutasításukat nem kapcsolták össze a kapitalizmus elleni harccal. A leninizmus viszont — mivel a háborút a kapitalista rend kielevezhető ellentmondásai termékének tekintette — a tennivalókat a háború polgárháborúvá történő átváltoztatásában látta. Ebből az aspektusból világos, hogy szakadatlan és kérlelhetetlen kritikát kellett gyakorolni a háború kirobbanásával eluralkodott eszmei zűrzavarban szerepet játszó szociálpacifizmussal szemben is. Lenin azonban meglátta, hogy e szociálpacifizmus is alkalmas lehet a néptömegek háború elleni mozgósításához és ezért képviselőinek megnyerésére törekedett.

Már a háború első szakasza történetének előadása nyomán átfogó kép bontakozik ki a Monarchia kilátástalan helyzetéről. Ha az előző fejezet kapcsán a Monarchia és Németország helyzete súlyos meghatározottságát, egymásra utaltságát emeltük ki, úgy most e viszonyból a Habsburg-birodalom önállósága elvesztésének folyamatát kell aláhúznunk. Ez olyan méreteket öltött, hogy még esetleges győzelem esetén sem remélhették a falánk étvágyú német szövetséges miatt hadicéljaik elérését. (231. l.) Ha csak két tényt emelünk ki Galántai előadásából, azok fényénél is megalapozottnak látszik e megállapítás. A Monarchia átmeneti katonai sikereinek véget vető 1916-os Bruszilov-offenzíva utáni 2 (!) esztendőben a Monarchia hadipotenciálja olyan alacsony szintre süllyedt, hogy nagyobb önálló akcióra többé már nem volt képes, arcvonalait pedig már csak a németek segítségével tudta tartani. (268. l.) A másik adat „kisebb jelentősége” ellenére is megdöbbentőbb: katonáinak a szükséges lábbelieket a Monarchia már 1917 első felében csak 70–75%-ban, az év második felében pedig csupán 50–60%-ban tudta előteremteni. (278. l.)

A negyedik fejezet (A fordulatok éve) a háború második szakaszának 1918 nyaráig tartó eseményeit vizsgálja. A szintézis megteremtése talán itt okozhatta a legtöbb gondot, hiszen az újabb és újabb katonai és politikai események nyomán mind szélesebbé válik a világháború horizontja, amely alatt az érvényesülésükért küzdő tendenciák harcára kellett a szerzőnek figyelnie.

A háború mindkét oldalon súlyos vér- és anyagi veszteségeket okozott, amely a fennálló társadalmi rendszert is veszélybe sodorta. Ezért a hadviselő országokban 1916 végén 1917 elején növekedett azoknak a köröknek a befolyása, amelyek a világéget megegyezéssel békével akarták elfojtani. Ugyanakkor azonban a létező társadalmi berendezkedést sokkal hatékonyabban lehet a háború győzelmes befejezésével, a legyőzött kifosztásával konzerválni. És 1917-ben az esetleges győzelem mutatói mindkét fél számára okot adtak az optimizmusra. Az antant régen meghiúsította a „Blitzkrieg”-re alapozott német koncepciót, félelmetes erőfölényét pedig mind jobban kibontakoztatta. Várható győzelmét még realisabbá tette az Egyesült Államok hadba lépte. Mégis: 1917 őszén a hadihelyzet pillanatnyilag inkább a központi hatalmaknak kedvezett. Az antant támadásait visszaverték, ellentámadásaik nem maradtak eredménytelenek, kíméletlen búvárhajóharcuk az ellenség tengeri flottája jelentős hányadát elsüllyesztette. És ami talán a legdöntőbb volt, az az, hogy a forradalmak nyomán a háború-

ből kikapcsolódó Oroszország az erők zömének a nyugati fronton való összpontosítását tette lehetővé.

E széles tabló rajzába illeszti Galántai a Monarchiát és azon belül is Magyarországot. Részletesen foglalkozik az ország belpolitikai élete fejlődésével, különösen az oroszországi forradalmak későbbi fejlemények szempontjából oly jelentős hatásával, illetve a magyarországi nemzetiségek politikája 1917-re rögzíthető fordulatával.

A magyar uralkodó osztályok szűkkeblű nemzetiségi politikája — ha az egyes nemzetiségek felé (mint láttuk) eltérő formában is jelentkezett — a háború évei során nemhogy liberálisabbá nem vált, hanem méginkább megmerevedett. A parlamenti pártok (Károlyi Mihály pártja kivételével) nemhogy az esetleges megbékélés felé tettek volna lépéseket, hanem e téren a kormányt inkább nagyobb erélyre ösztönözték. Közben az antant államok mind határozottabb lépéseket tettek a Habsburg-birodalom helyén új államrendszer kialakítását hirdető nemzetiségi emigrációk álláspontja elfogadása felé. Mindezen tényezők és társadalmi fejlődésük (melyek bemutatását Galántai József sajnos elmulasztja) hatására a hazai nemzetiségek között is bekövetkezik a minőségi változás, az elszakadási törekvés, amely aztán visszafordíthatatlanul befejezetté majd a katonai összeomlás pillanatában válik.

Az MSZDP ezen időszakban folytatott politikáját tárgyalva, amely a háború meg egyezései béke révén történő lezárására irányult, Galántai foglalkozik a stockholmi békekonferenciával. Úgy véljük, hogy Stockholmot nem értékeli megfelelőképpen, amikor csupán azt látja benne figyelemre méltónak, hogy „a konferencia előkészítő bizottsága május—július folyamán tárgyalt az egyes pártok képviselőivel, és e tárgyalások anyaga jól mutatja az egyes szociáldemokrata pártok politikáját”. (323. l.)

Kár, hogy a szerző nem használta vagy — a későbbi megjelenés miatt — nem használhatta fel Kende János 1973-ban megjelent értekezése (Az MSZDP nemzetiségi politikája 1903—1919) vonatkozó részeit, amely lényegesen érdemlegesebben mutatja be a magyar párt akkori tevékenységének nemzetközi jelentőségét.

A munka befejező fejezete — eléggé szűkszavúan — 1918 nyarának és őszének a katasztrófát meghozó hónapjait vázolja fel. Galántai itt azokat a szálakat fogja össze, amelyek mentén az előző fejezetekben a háború politikatörténetének legfontosabb eseményeit felfejtette, és amelyek összecsomósodása a háború epilógusához, a Monarchia bukásához, a soknemzetiségű Magyarország széteséséhez, de egyben a régi rendet forradalmi tettekkel felváltani akaró néptömegek cselekvéshez jutásához is elvezetett.

Pritz Pál